

Documente importante de muzică bizantină și psaltică în Biblioteca Centrală Universitară “M.Eminescu” din Iași*

Florin BUCESCU

Abstract: Outstanding Documents of Byzantine and Psaltic Music in the Central University Library of Iași. This paper represents a comprehensive attempt in researching documents of Byzantine music. The library shelters a multitude of manuscripts written in several notations, from the ekphonic to the Chysanthic, by several music schools, including those of Putna, Neamț and Argeș. The author highlights outstanding documents such as the Evangelical Lectionary (11th – 12th centuries, minutely researched and published by Grigore Panțiru), the Stikhirarion (13th – 14th centuries) and some other manuscripts of more recent origin. The survey offers the researchers extensive data on these manuscripts emphasizing their cultural and religious values..

(manuscise bizantine, manuscise muzicale, muzică bizantină, muzică psaltică)

Orașul Iași a devenit capitala Moldovei în anul 1564, după ce domnitorul Alexandru Lăpușneanu fusese obligat de turci să incendieze cetatea de scaun a Sucevei și să mute centrul politic, militar și economic din nord în podișul central moldovenesc.

Odată cu dezvoltarea economică și politică a Iașului s-a înregistrat o înflorire a culturii, științei și artei, întrucât exercitarea noii funcții de capitală nu se putea îndeplini fără o intelectualitate bine pregătită și activă. În acest mod, Iașul s-a transformat, cu timpul, într-un focar de cultură recunoscut atât în partea orientală a Europei, cât și în Occident. Cărturarii și ierarhii greci, cu care Țările Române întrețineau relații strânse, considerau Iașul și Bucureștiul bastioane ale credinței ortodoxe și ale artei bizantine și, adeseori, vizitau Țările Române sau se

refugiau aici, mai ales în momente grele survenite după căderea Constantinopolului (1453). Credincioșii români, stînși în jurul bisericii ortodoxe, întrețineau, prin ierarhi și diplomați, strînse legături cu Constantinopolul, dar manifestau o atitudine de deschidere către Occident, sperînd în ajutorul acestuia pentru eliberarea de sub jugul turcesc. Întrucît pericolul otoman se apropia tot mai mult, occidentul era interesat să cunoască situați reală a Țărilor Române, deci și a Moldovei. Din acest motiv, probabil, Academia din Berlin i-a cerut domnitorului Dimitrie Cantemir să realizeze o monografie a Moldovei, pe care acesta a terminat-o de scris, în limba latină, în 1716, intitulînd-o *Descriptio Moldaviae*.

Este cunoscut faptul că prințul Dimitrie Cantemir era apreciat de oamenii de știință ai timpului din Europa,

---

* Prezentul studiu este un extras dintr-o mai amplă cercetare, publicată sub titlul „Documente importante de muzică bizantină și psaltică în bibliotecile din Iași”, apărută în *Acta Musicae Byzantinae*, vol. I, nr. 1/ aprilie 1999, pp. 74-95.

fiind considerat un savant, istoric și poliglot, care cunoștea, mai bine ca oricine, creșterea și descreșterea Imperiului Otoman. În același timp, el era apreciat și ca strălucit muzician.

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea Moldova nu avea nici o șansă de victorie militară într-o eventuală confruntare cu Poarta otomană. Din acest motiv, unii domnitori, dar mai ales oameni de cultură, au căutat să apere interesele naționale și pe alte căi, anume, acordând atenție dezvoltării cultural-spirituale. Astfel, la Iași s-au înființat școli, cea mai reprezentativă pentru secolul al XVII-lea fiind celebra Academie Vasiliană, fondată în 1640, căreia domnitorul ctitor, Vasile Lupu, i-a donat și un număr de cărți importante, creînd astfel embrionul primei biblioteci oficiale din Iași.

Cu timpul, numărul bibliotecilor din Iași a crescut, cea mai importantă din vremurile noastre fiind Biblioteca Centrală Universitară “M.Eminescu”, care deține un fond de peste două milioane de documente.

În această instituție, cartea muzicală veche și manuscrisele muzicale psaltice, așa numitele *psaltichii*, constituie un sector valoros, la care apelează tot mai mulți cercetători. Colecția de manuscrise psaltice și bizantine conține aproximativ șaptezeci de asemenea lucrări, dintre care vom trece în revistă doar pe cele pe care le considerăm mai importante.

Lecționarul evanghelic de la Iași constituie cel mai vechi document al bibliotecii, provenind din secolele XI-XII și fiind scris în limba greacă cu unciale. Studiat de Vasile Gheorghiu (în 1940) și de bizantinologul Grigore Panțiru (în deceniile 7-8 ale secolului nostru), acest manuscris păstrează o notație rudimentară numită ecfonetică, care servea la citirea solemnă în biserică a pericopelor biblice. Gasirea de către

Grigore Panțiru a unor soluții plauzibile pentru descifrarea acestei notații a făcut vîlvă în Europa, impresionîndu-l pe savantul Egon Wellesz, care totuși nu a acceptat explicațiile și ipotezele lui Panțiru.

Din secolele XIII-XIV există la Iași un stihirar foarte valoros, scris în notație mediobizantină (cota Ms.IV-39). În țară mai există un singur manuscris de acest fel, la Biblioteca Academiei Române (cota Ms.953).

În perioada Renașterii europene, în Moldova a apărut ca un reflex al acelei înfloriri generale, o vestită școală muzicală la Mănăstirea Putna (Suceava), care adurat aproape un secol, de la sfîrșitul secolului al XV-lea pînă pe la 1570.

În colecția *Izvoare ale muzicii românești* s-au publicat cîntări din manuscrisele de la Putna prin grija Editurii muzicale și a cercetătorilor Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu. Acesta din urmă a continuat cercetările, editînd singur, în 1996, volumul *Muzica bizantină în spațiul românesc*.

Copistul-caligraf Antonie, protopsalt la Putna și urmaș al lui Evstatie, a terminat de scris în 1545 un manuscris muzical, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară, avînd cota Ms.I-26. Acesta cuprinde 85 de cîntări, din care 79 în limba greacă, cîteva fiind compuse de românul Evstatie protopsaltul și una singură de Domețian Vlahul (*Potirion Sotirias*).

Pe paginile Ms.I-26 sînt făcute însemnări interesante: “Am scris eu, arhimandritul Veniamin, în orașul Kamenîța, luni, aprilie 2, 1601 (7109), cînd au fost episcop Teodosie al Rădăuților cu domnul Io Constantin Voevod”. Altă însemnare aparține lui Mihail Kogălniceanu: “Psaltichie scrisă în 1545 de protopsaltul Putnei, Antonie”.

Din secolul al XVII-lea provin, după Nicu Moldoveanu (1), Ms. III-86 și III-96, iar după părerea noastră și ms.gr. I-22 (Gramatică și Anastasimatar de Elisei Sumeliotul, copist Anthonios).

În secolul următor, al XVIII-lea, când arta psaltichiei trecea printr-o perioadă de excese din punct de vedere ornamental, se observă și o evidentă tendință de simplificare a notației și de schimbare a unor structuri muzicale vechi. Manuscrisele ieșene evidențiază atât intenția simplificatoare cât și cea de ornamentare excesivă.

Iată principalele manuscrise din secolul al XVIII-lea de la Biblioteca Centrală Universitară, așa cum le prezintă în ordine cronologică Nicu Moldoveanu (2): ms. gr. III-85 (1700-1703), ms. III-88 (1710), ms. III-87 (1772), ms. gr. III-89 (1794), ms. I-21, ms. I-24, ms. III-93, ms. III-95.

La începutul secolului al XIX-lea, se simte nevoia oficializării înnoirilor muzicale, apărute încă de la sfârșitul secolului trecut. Anul 1814 a venit să consacre în mod oficial *noua sistimă*, pe care, de fapt, practica o impusese încă de pe vremea lui Petru Lampadarie, Daniil protopsaltul sau Ioan protopsaltul. Concomitent cu aplicarea reformei hrisantice și a noii sisteme, la noi a continuat acțiunea de românizare a cântărilor, acestea primind în acest mod o haină nouă, modernizată. Apariția la Viena a celor trei cărți ale lui Macarie: *Teoreticon*, *Anastasimatar* și *Irmologhion* înseamnă piatra de hotar de la care va pleca psaltichia românească în evoluția sa ulterioară. Deși un timp se mai mențin în practică și neumele vechi, acțiunea se intensifică și, peste puțin timp, situația se va schimba, nemişcându-se psaltichii în sistima veche după 1830. În schimb, s-a scris un mare număr în notație hrisantică.

Din cele peste 70 de manuscrise de la Biblioteca Centrală Universitară

“Mihai Eminescu”, majoritatea sînt scrise în notație hrisantică. Este absolut necesar să evidențiem aici faptul că, în aceste manuscrise, ponderea cântărilor în limba greacă slăbește și se afirmă, firesc și strălucit, creația muzicală bisericească în limba română, căreia îi fusese rezervat, în perioada fanariotă și mai înainte, locul de cenușăreasă muzicală în biserica națională.

Manuscrisele de după legea secularizării averilor mănăstirești, dată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, dovedesc încă un lucru interesant, și anume că truditarii condeiului, copiiștii români, parcă au uitat că în biserica română, timp de cinci secole, limbile oficiale au fost greaca și slavona.

Iată unele din manuscrisele primei jumătăți a veacului trecut, în care își fac apariția nume de mari creatori români: Macarie ieromonahul, Anton Pann, Dimitrie Suceveanu.

Ms. IV-93 reprezintă un antologhion scris la Mănăstirea Slatina în anul 1813 de către ierodiaconul Macarie în zilele domnitorului Scarlat Kalimah Voievod (foaia 139). Copistul a introdus, în afara cântărilor grecești în notație neobizantină, și trei cântări în limba română: anixandarele și heruvicul lui Kir Iosif Monahul și *Lumină lină*. Acestea, așa cum sublinia bizantinologul Sebastian Barbu-Bucur, cel care a transcris *Anixandarele* lui Iosif în notație liniară, reprezintă cea de a doua etapă a *românirii* cântărilor (3). În ms. IV-93 mai apare și o propedie în limba română, probabil prima de acest fel din Moldova, care prezintă asemănări cu cea a lui Filothei Sân Agăi Jipei (1713). A fost publicată în revista *Byzantion*, însoțită de un studiu și considerații preliminare semnate de prof. dr. Gabriela Ocneanu (4). Cu toate aceste similitudini, nu se poate dovedi că ieromonahul Macarie de la Slatina ar fi preluat textul propediei de la Filothei.

Ms. III-98 reprezintă copia cărții *Introducere în teoria și practica muzicală bisericească după metoda cea mai nouă (Eisagoghi eis tu theoretikon ke praktikon tis musikis tin neoteron methodu*, En Konstantinopoli, 1822, aprilie, 27). Copistul este Dumitru Papadopoulos din Hios, iar data copierii 1822. În afară de această copie, mai există o alta la Biblioteca Academiei Române, cota 761, tot în limba greacă, care a fost scrisă la Iași, în 1821, de către Teodor Gherasim și avînd, de asemenea, ca autori pe Hrisant, Grigore protopsaltul și Hurmuz Hartofilax. Acest manuscris a fost prezentat de Titus Moisescu în studiul *Dascălul de cîntări, Macarie* (5). Ambele manuscrise dovedesc circulația în Țările Române a ideilor reformatoare ale lui Hrisant, înainte ca Macarie să fi publicat *Theoreticonul*. Se știe, de altfel, că Petru Efesiu publicase la București cărți de psaltichie în noua sistimă, încă din 1820. Alte manuscrise de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, din secolul al XIX-lea sînt:

Ms. I-23 *Liturghier muzical psaltic*, copiat de către Gheorghe, ucenicul arhimandritului Dancu în satul Tămănești (Basarabia), în anul 1824.

Ms. IV-9, semnat de copistul Ioan Popa Praja, care prezintă alternativ, adesea antifonic și bilingv, cîntările pe stihuri: în limba greacă un stih, în românește următorul. Acest manuscris este menționat de istoricul Constantin Erbiceanu în volumul *Serbarea școlară din Iași*, redactat în colaborare cu Alexandru Xenopol.

Cele cinci manuscrise: Ms. III-83, Ms. III-79, Ms. III-78, Ms. II-32 și Ms. II-31 (*Canoanele musichiei*), provenind din școala muzicală de la Curtea de Argeș, cuprind o bună parte din opera lui Ghelasie Basarabeanu. Unele dintre acestea sînt autografe ale lui Ghelasie Basarabeanu, iar altele copii (Ms. III-78 și Ms. III-79). Ele sînt deosebit de importante pentru cunoașterea contribuției lui Ghelasie Basarabeanu la *românirea* cîntărilor, problemă de care s-a ocupat muzicologul Alexie Buzera.

Așadar, recapitulînd, la Biblioteca Centrală Universitară, există peste 70 de psaltichii: 30 avînd formatul III, 22 formatul II, 12 formatul I, 6 formatul V, 1 formatul VI. Ele acoperă toate epocile notației muzicale bizantine, de la cea efonetică pîna la notația hrisantică, cu excepția celei paleobizantine. Am evidențiat o parte din manuscrisele bizantine și psaltice de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași din dorința de a le supune atenției cercetătorilor, avînd ferma convingere că numai după ce se vor studia aprofundat aceste documente, și altele similare, și după ce vor fi comparate cu cele din alte centre ale țării, se va putea trece la elaborarea unei istorii veridice a muzicii bisericești de pe teritoriul României. Urmele trecutului, prezente la tot pasul în Iași și în alte centre culturale, merită și trebuie păstrate, descifrate și interpretate în adevărata lumină a științei muzicii. Căci cine nu-și cunoaște trecutul, nu are viitor.

Note

1. Nicu Moldoveanu – *Izvoare ale cîntării psaltice în Biserica ortodoxă Română* : teză de doctorat în teologie. În: Biserica Ortodoxă Română, Buletin oficial al Patriarhiei Române, 1974, nr. 1-2, pag. 221
2. Idem, *ibidem*, pag. 221
3. Sebastian Barbu-Bucur – *Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României*, București, Editura Muzicală, 1989, pag. 117
4. Studiu publicat în revista Byzantion, I, 1995, pp. 57 – 68
Studiu publicat în volumul: Macarie Ieromonah – *Opere*, vol. I: *Theoreticon*, București, Editura Academiei, 1976